

В. А. ПОТУЛЬНИЦЬКИЙ (Київ)

Українська та світова історична наука*

Проблема пов'язання світової історії і історії української не є чимось новим і оригінальним. Колись ще в XVIII ст. існувала козацька держава і не викликало подиву, що найвизначніші на той час науковці Великобританії і Німеччини, які вирішили дослідити світову історію, два томи в контексті її призначили для історії України. Один том називався "Geschichte der Ukraine und der Ukrainischen Kozaken", другий — "Geschichte des Konigsreich des Galicia und Lodomeria". Автором обох праць був Жан Хрістіан Енгель¹.

Але в 80-ті — 90-ті рр. XVIII ст. (коли писалася ця історія) запанував романтизм. Найвидатнішою постаттю філософії романтизму був Гегель, який в своїй теорії історії прийшов до такого твердження, що існують два типи народів — народи "історичні" і народи "неісторичні". До "неісторичних" народів він зарахував всі слов'янські й деякі інші народи. Невеликий виняток серед слов'ян він зробив для поляків і також не знав, що робити з Московською імперією. Справа полягала в тому, що філософія Гегеля мала надзвичайно великий вплив на Маркса і взагалі на марксизм. Маркс сприйняв цю концепцію, і включно до Леніна всі послідовники Маркса тієї концепції трималися. Таким чином, до кінця XVIII ст. ми були "історичним" народом. Завдяки Гегелю і марксизму та їх численним послідовникам серед науковців України і світу ми "історичним" народом в теорії перестали бути. Разом з тим, хоча в теорії Україна і була віднесена Гегелем і Марксом до розряду "неісторичних", на практиці вона ніколи не припиняла своє існування як "історичний" народ. На глибоке переконання автора, тепер нам час знову стати "історичним" народом не лише на практиці, але і в теорії, проте не лише занурившись у стихію тільки власної української національної історії, але й спробувати змусити світову науку знов повернутися до нормального стану речей. Зробити це може лише діалектичне пов'язання проблем і перспектив української історії та історії світової.

Поняття історії існують на різному рівні. Без сумніву, нам треба мати свою національну історію, і ми її мусимо творити, але вона повинна бути у згоді із загальносвітовою історією. Головна проблема як української, так і значною мірою світової науки полягає в тому, що досі існує українська історія і світова історія. Українська історія звичайно трактується без жодного пов'язання із світовою історією. Остання досі ігнорує існування України. Ми мусимо знайти таку розв'язку, де було би місце для української історії в світовій, і для світової історії з Україною.

Центральні проблеми всесвітньої історії з особливим розглядом України

Як відомо, кожен з істориків, який брався за виклад історії України, на попередньому етапі перед її написанням створював свою версію на основі власного історіософського методу, як, наприклад, Грушевський, користуючись гегелівською тріадою (теза — утворення української народності, антитеза — її знищення, ополячення, русифікація і синтеза — відродження української національності), або як Липинський, покладаючи в основу історичного процесу творчі якості еліти, або як, нарешті, марксистська іс-

* З а к і н ч е н н я . Початок див.: Укр. іст. жури. — 2000. — № 1, 2, 3.

торіографія, що вивчала історичний процес не з національної, а з економічної сторони. Разом з тим, вони залишили відкритими питання, які торкаються загальної конкретної будови або загальних ліній, за якими має відтворюватись історичний процес в Україні і в Європі та світі.

Представники так званої "нової історії", котрі заміняли соціологію і економічні проблеми етнологією, як найважливішим елементом соціальної економіки, спричинили те, що почала знову оживати розповідна історія. Взагалі, етнологія в сучасному розумінні цього слова означає відтворення розповідного жанру. Вона є своєрідною реакцією на школу Анналів, яка лише в останні часи повернулася знову частково до оповідної сторони. Колись Марк Блок і Люсьєн Февр ясно виступили проти трьох стовпів історизму: 1) проти політичної історії; 2) проти біографічної історії (концентрація на біографіях, на якомусь героєві і т. д.); 3) проти розповідної історії — оповідного стилю. Тут, власне, і йдеться про дилему — чи історична праця може бути написана при умові, коли так званий оповідний стиль заміняється формулами, які опрацьовані квантитативно — схемами, статистичними таблицями і т. д. При цьому, на нашу думку, видається, що оповідний стиль має залишатись, але не має замінити собою весь виклад історії, а фігурувати як його невід'ємна складова частина, включаючись в канву історіософського дослідження. Найбільш яскраво це поєднання показав французький анналіст Жорж Дебю. В своїй біографії Марешаля він вживає оповідний стиль, але в цьому оповідному стилі він представляє усі можливості, які мав Марешаль для здобуття кар'єри в даному періоді англо-французької структури. Тут він згадує і Булонську битву 1214 р., описує її один день, але при цьому з'ясовує всі суспільні, соціальні ситуації. Факт, що з Дебю і його послідовниками французька школа Анналів знову повернулася до розповідної форми — одного з її трьох в минулому "споконвічних ворогів". Ворог перестає бути ворогом, але при цьому новими анналістами підкреслюється обов'язкова умова — ця розповідь має бути, але повинна мати зовсім інший характер.

Останні два десятиліття в гуманітарних науках відбуваються зміни, викликані переосмисленням традиційної епістемології, значення і ролі науки. Цей процес можна означити як зміну парадигм (в сенсі Т. Куна), Головними ознаками нової парадигми, котру філософи часто вважають постмодерністською, є радикальна плюралізація полів дослідження, екстраполяція методів одних дисциплін на інші, міждисциплінарний синтез та урізноманітнення дослідницьких стратегій². Відповідних змін зазнає й історична наука, яка онтологічно перебуває в річищі цих проблем. В історичну літературу проникає методологічний інструментарій, який виробила історіографія останніх 30 років, а також новий досвід суміжних наук. На першому етапі так званого ренесансу дослідження національної історії колишніх радянських республік в пострадянську добу (які в радянський час не могли з політичних причин розвиватися вільно, в контексті світової науки) цілком закономірно на передньому плані опинилися три загальні групи проблем: ідентичність, ментальність, континуїтет³. Проте другий етап із зазначених нами вище проблем (на якому мають бути перевірені і погоджені перспективи власна і домінуючих націй, а також виконана в цьому контексті деміфологізація), передбачає, на нашу думку, дослідження значно ширшого комплексу проблем, ніж національна ідентичність. Це, на нашу думку, такі проблеми, кожна з яких потребує для свого вирішення застосування найновішої методології: 1) аналіз різних державно-ідеологічних систем України і світу; 2) порівняння взаємних рецепцій; 3) дослідження постання і генези різних національних представницьких інституцій, громадських організацій у їх порівнянні; 4) виведення першої

української схеми всесвітньої історії з особливим розглядом історії української. Три перші проблеми приводяться лише для прикладу, оскільки таких проблем, які мають бути підпорядковані загальній меті — виведенню сприйнятливої як для світу, так і для нас версії всесвітньої історії, — є значно більше, і ми не маємо тут можливості зупинитися на міркуваннях щодо можливого вирішення їх всіх.

1. Проблема аналізу різних державно-ідеологічних систем. Для розгляду генези політичного проводу українців, росіян, євреїв, поляків, німців, французів і т. ін. та аналізу створюваної ними ідеологічної системи надаються сучасні методики аналізу політичного дискурсу, символіки політичної мови. Поняття дискурсу (обговорення плюс середовище) як форми, в котрій втілюються контакти між людьми, їх спілкування, є домінуючим і відіграє все більшу роль у соціальних, культурно-історичних дослідженнях, а також у царині політичної і духовної історії⁴.

Спробуємо застосувати методику аналізу мовно-політичних дискурсивних практик на декількох прикладах у контексті співвідношення українсько-російської і українсько-польської перспектив⁵. Наприклад, у контексті понять "романтизм — класицизм" російський історик Карамзін, для якого ідеалом є імперія, одягає своїх героїв у римські тоги. Натомість київський митрополит Іов Борецький бачить свій ідеал на кораблі на зразок Енеїди і героїв грецької історії, тобто приходить до демократичного розуміння історії свого народу⁶. Подібне ми бачимо в "Історії Русів", де демократія відповідає нравам національним. Не менш цікаве для аналізу своєрідне слововживання "малоросійський народ", яке існувало ще в XIX ст. Його зустрічаємо і в творах української історіографії XVIII ст. Цей народ може виявитися козацтвом, а далі йде чернь, може виявитися лише лівобережним народом. Дане поняття відповідає поняттю "політичний народ" в польській історіографії, проте польське слово "narod" і "narod-pu" має дещо інакше значення, яке тяжіє не до соціально-класового, а до етнічно-національного. Не менш цікавий аналіз поняття "мови релігії", яке можна зрозуміти як специфічну конфесіоналізовану внаслідок своєї кодифікації знакову систему, що виникає, як правило, на основі якоїсь природної національної мови (або мов) й виконує в релігійному спілкуванні когнітивну і комунікативну функції. Тут можна звернутися до філософсько-релігійної спадщини Олександра Потебні, який поряд з істориками Володимиром Антоновичем, Михайлом Грушевським, Олександром Єфименко, Дмитром Багалієм, правознавцем Володимиром Кістяківським, економістами Миколою Бунге та Михайлом Туган-Барановським репрезентував мовознавство в українській науці XIX ст. Вибір творчої спадщини О. Потебні як методологічної бази аналізу дає можливість використати такі положення видатного мовознавця, як зв'язок слова і думки, поняття вербального фідеїзму і словесної магії, мовні особливості міфологічного, поетичного, наукового і релігійного мислення, котрі внаслідок ідеологічної заангажованості вітчизняної науки попередніх десятиліть не знаходили відповідного наукового розвитку в філології та використання в інших наукових дисциплінах, зокрема в філософії релігії, філософії мови, релігієзнавстві. Нарешті, через осмислення особливостей богослужбової мови у православ'ї можна проаналізувати питання взаємовідношення і взаємовпливів сакральної та національної мов, взаємозв'язок між мовою богослужіння і церковною незалежністю в українській церкві. Ці приклади показують можливі дослідницькі підходи до аналізу процесу розмежування і, навпаки, накладання різних перспектив, допомагають вивченню процесу формування різних політичних культур та національної свідомості за допомогою мовно-дискурсивного аналізу. До-

слідження символів, що заховалися в політичній мові, та їх рецепції різними членами суспільства відкриває нові шляхи до розуміння політичної ситуації в різних українських територіальних масивах, наприклад в російській, польській і австрійській Україні.

2. Проблема порівняння взаємних рецепцій світової і української історії. Зіставлення взаємних рецепцій дає можливість не лише порівняти різні перспективи, але й деміфологізувати кожну. Тут ще не проведені дослідження не лише взаємних рецепцій України і різних домінуючих націй світу на всіх відрізках спільної історії, але навіть і взаємних рецепцій самих українців, які знаходилися в структурі різних державних утворень і тому по-різному, у відповідності до уконституційованих домінуючими державами принципів сприймали один одного. Наприклад, образ Західної України в історичній і політичній думці є цікавим не лише внаслідок необхідності вивчення історичного досвіду представників української інтелектуальної історії, але й може надати деякі нові площини для порівняльного аналізу і майбутніх досліджень Росії, Польщі і Австрії⁷. При розробці цієї проблеми можна виділити такі частини, як політико-юридичний статус західноукраїнських земель у складі Австрії, Польщі, Румунії і т. д.⁸, а східно- і центральноукраїнських земель — у складі Російської імперії, а також питання імперської політики по відношенню до України, реакція політичних і наукових кіл України на цю політику⁹.

Одним із українських джерел, де розглядалася Галичина, була серія українських історичних і політичних праць, написаних між 1860 і 1940-ми рр., головним чином між 1918 і 1945, після невдалих спроб створити українську державу в 1917—1920 рр. Базуючись на аналізі цієї спадщини українських вчених у їх еволюції, можна виділити три напрями в українській політичній та історичній думці того часу: народництво, консерватизм і націоналізм¹⁰. У Західній Україні існували, головним чином, консервативний і націоналістичний напрями; у Східній Україні — переважно народництво і консерватизм. Відносно Західної України два перших напрями можуть трактуватися як "образ власний"; два останніх — як "образ іншого". Використовуючи Маннгеймівську концепцію "покоління", можна стверджувати, що східноукраїнське народництво і консерватизм, з одного боку, і галицький націоналізм і консерватизм, з іншого боку, представляли відповідно чотири антагоністичних "союзи покоління" в контексті двох "реальних поколінь"¹¹. Представники всіх цих напрямів демонстрували відповідно до власного хронологічного виміру спільне "місце перебування у часі-просторі" (використовуючи термін К. Маннгейма)¹² і демонстрували діаметрально протилежні погляди відносно одного покоління в одній країні. Подібні методологічні підходи з різними структурними модифікаціями можуть бути використані при аналізі взаємних рецепцій українців і євреїв, українців і турків, німців, росіян, поляків і т. д., що дасть можливість виробити багато спільних підходів при перевірці різних перспектив і сприятиме деміфологізації.

3. Проблема дослідження постання і генези різних національних представницьких інституцій, громадських організацій у їх порівнянні. При вивченні українських, польських і єврейських організацій в Австрії і Росії слід виділити два аспекти: з одного боку, час і контекст, а з іншого — специфіка культурних практик, які домінують у виховній діяльності даних організацій. Як поєднати дослідження цих двох факторів при з'ясуванні різних перспектив та їх зіставленні? Наприклад, при визначенні часу Ле Гоф і ряд інших вчених-аналістів концентрують свою увагу на масовій свідомості, колективному образі світу. Вони допускають, що час релятивний: був період, коли мали справу з релігійним часом; є час купця, торговця тощо і

проблеми, зв'язані з тим ¹³. З іншого боку, існує контекст, в якому розвивалося вироблення тієї чи іншої перспективи, який може бути західно-європейським, може бути російським чи будь-яким, враховуючи політичні, культурні впливи у їх взаємовизначеності. Наприклад, українська історична думка у XVIII — першій половині XIX ст. розвивалася в західно-європейському контексті ¹⁴. Тут дуже багато ідей від Монтеск'є, від суспільного договору. Так, договір між Росією і Україною — це суспільний договір, який може порушити українська сторона, якщо він її не буде влаштовувати. Важливе значення в цьому контексті мала також ідея республіканізму — форми політичного управління відповідно до нравів народу, наприклад, в "Історії Русів".

Культурна практика в контексті виховної діяльності різних національних організацій також потребує застосування певної методології дослідження. Наприклад, у нашому, українському випадку ще не вивчені українські громадські організації в Австрії, серед яких можна виділити спортивно-патріотичні товариства "Соколи" і "Січі". Розвиток цих організацій привів до утворення цілого покоління патріотично вихованої молоді, а також до створення (при сприятливих зовнішніх умовах 1912—1914 рр.) українських парамілітарних організацій, в середовищі яких вперше в новітній українській історії на етапі її бездержавності утворилася нова за змістом і скерованістю своєї перспективи власна українська військова традиція, її основним змістом було прагнення і готовність воювати не стільки проти росіян, поляків, турків чи татар, скільки за здобуття незалежної України. Такі цікаві виховні феномени французький соціолог П'єр Бурдьє пояснює поняттям "габітус" ¹⁵, яке в його розробках виступає для означення певного комплексу культурних практик, котрі виявляють себе як спільні для членів певної соціальної одиниці — класу, страсти, групи, колективу, суспільства, культури ¹⁶. В нашому випадку концепція габітуса є цінною не лише внаслідок того факту, що вона нібито заміняє поняття "ментальність", яке через надмірне вживання як в науковому, так і в особистому житті позбувається свого конкретного змісту. Габітус, який є специфічним атрибутом для кожної суспільної одиниці, набувається насамперед в родині, школі, культурній індустрії. Чим важчим і довшим є процес набуття характерних для даної соціальної одиниці культурних практик, тим міцнішою є приналежність членів суспільства до цієї одиниці. Бурдьє також вважає, що людське тіло є первісним місцем закорінення соціальних правил, які виражаються через закріплені ритуали національної свідомості. Так, цілісне дослідження єврейських шкіл при синагогах, релігійного виховання єврейських хлопчиків в Росії, які повинні були читати тору (на відміну від дівчаток), з одного боку, і цілісне дослідження української школи в австрійській Галичині, українських церковно-національних, спортивно-патріотичних свят, спрямованих на формування у населення історичної пам'яті, могло б пояснити такі яскраво виражені політико-соціальні феномени, як сіоністський рух і Українські січові стрільці.

4. Проблема схеми і періодизації української і всесвітньої історії. У "Всесвітній історії" М. Грушевського, яку він шліфував, будучи членом Центральної Ради і прислухаючись до її дебатів, практично не знайшлося місця для України. І тут полягає ціла проблема: українська історія має бути створена, але так, щоб вона стала сприйнятливою не лише для нас, але також і для цілого світу; і не тільки для всього світу, але і для нас. Це свого роду діалектичний процес. Тут нам треба буде багато міфів зректися. З іншого боку, треба змусити різних наших сусідів — насамперед росіян, поляків і євреїв, по-перше, краще вивчити нашу історію, а по-друге, зрек-

тися своїх концепцій і міфів. І тільки на цьому ґрунті може постати нормальна історія світу і разом з нею історія України.

У результаті Першої світової війни основною причиною створення нових і відтворення старих держав була, окрім їх власних національно-визвольних рухів, звичайно, і міжнародна політика держав-переможниць, однак не меншу роль відігравав і той факт, що держави сьогоdnішнього, другого, етапу розпаду останньої імперії (серед них і Україна) мали свою власну історію, "заховану" в історіях домінуючих націй і не переосмислену на науковому рівні. Думка вчених "історичних" націй, на котру звикли спиратися в своїй політиці конституційні держави Європи, ґрунтувалася в той час на дослідженнях, котрі апріорно відводили Україні місце серед "неісторичних" народів, як споконвічну частину Росії, Польщі, вогнище антисемітизму і т. д. У великій мірі цьому сприяв і той факт, що бракувало не лише концептуально проаналізованої лінії розвитку української історії, але і її власної перспективи, котра була би науково, доказово погоджена з перспективами домінуючих націй.

Як уже зазначалося, схеми історії України, побудовані на основі ірраціонального світобачення, мали відокремити українську історію від історії домінуючих націй. Ці схеми і періодизації, кульмінацією яких стала схема Грушевського, безперечно, виконали свою, необхідну для кожного поступального розвитку національної історичної науки роль. Якби цього не зробили Грушевський, його попередники і послідовники, тоді би ми — сучасні українські дослідники всесвітньої і української історії — займалися би не інтеграцією останньої у світову, а тією ж сепарацією. Проте вже сам Грушевський прийшов до висновку, що створення схем і періодизацій історії України без ширшого контексту всесвітньої історії залишиться неповноцінним, хоча і не розвинув, як ми побачили, цих своїх ідей далі схем і проєктів. Ті вчені, які створювали схему і періодизацію історії України на основі не ірраціонального "перевертання" світобачень Гегеля — Маркса, а на основі раціональних конструкцій, водночас намагалися відразу суміщати їх з ширшим баченням періодів всесвітньої історії. Тут у нас були дві більш або менш завершені великі спроби: Драгоманова — на основі позитивістичної парадигми і Ковалевського — на основі неопозитивістичної, оскільки Томашівський — на основі світобачення морфології історії і Пріцак — на основі парадигм школи Анналів (як і Грушевський в своєму розумінні необхідності перейти до нового етапу — вже не сепарації, а погодження зі світовою історією) не пішли далі постановки проблем і начерку підвалин для можливих схем і періодизацій.

Оскільки нам у майбутньому написанні всесвітньої історії з особливим баченням історії української доведеться не лише спиратися на величезний досвід, нагромаджений науковцями світу, котрі зуміли інтегрувати свої національні історії у світову, але й, насамперед, і на власний, вітчизняний досвід, то тут стануть в пригоді не тільки не реалізовані плани, схеми і начерки Грушевського з цього приводу, але й попередні раціональні спроби реального вирішення цього завдання, хоч і здійснені близько ста років тому.

У Драгоманова періоди української історії визначаються таким чином: 1) княжо-міський; 2) феодально-литовський; 3) пансько-польський; 4) козацький; 5) царсько-російський з окремим періодом кайзерівським і конституційно-австрійським¹⁷. Як ми бачимо, ця періодизація побудована не лише на ознаках сепарації або інтеграції, а на ознаках політичної, соціальної і економічної еволюції, що відбувалася в житті європейських держав на тому чи іншому періоді української історії. Драгоманов тут виходить з двох позицій або принципів. Перший принцип співвідносився з

його критерієм оцінки історичних явищ. Для Драгоманова — послідовника контівського позитивізму — таким критерієм оцінки історичних явищ була гердерівська ідея прогресу. Другий принцип — це розуміння історичного процесу як процесу універсального, скрізь однакового за своєю соціологічною суттю і неоднакового лише за формами вияву. Тому Драгоманов оцінює історичні події лише на основі порівняння з історією інших країн і народів, з врахуванням європейської еволюції. Оцінюючи той чи інший період української історії, Драгоманов також виходить із своїх основних позитивістських принципів — релятивності і прогресу.

З цієї точки зору литовський період української історії, період федерації трьох народів (литовців, українців, білорусів) дістає у Драгоманова цілком позитивну оцінку. Вчений оцінює цей період позитивно, констатуючи насамперед наявність вільного союзу, який історик вважав надзвичайно прогресивним явищем, додаючи при цьому, що союз відкривав великі колонізаційні можливості, необхідні для цивілізації і прогресу. "Тимчасово на східно-європейській рівнині, — пише М. Драгоманов, — були встановлені відносини між племенами, досить вигідні для них самих і для цивілізації взагалі. З XIII століття встановились тісні федеративні зв'язки між неманськими литовцями і двінсько-дніпровськими білорусами; в XIV столітті в цей союз входять і прип'ятсько-дніпровські і деснянські українці, — і союзна держава Гедиміновичів встигає відбити від татар бузько-дніпровське Поділля і довести слов'янську колонізацію до самого Чорного моря, — до землі старих Тиверців і Уличів, де на початку XV століття з'являється гавань Хаджибей (теперішня Одеса), котра вже тоді посилає хліб у Візантію. Тим часом оживають і італійські колонії на Чорному морі, в той час як на Балтійському знаходиться в повній наявності союз ганзейських міст, котрий через Ригу входить в тісний зв'язок з містами білоруськими" ¹⁸.

Зовсім інше значення для цивілізації і прогресу має польський період української історії. Цей період вносить в життя Східної Європи цілий ряд глибоких, непоправних помилок. Найбільшою з них було об'єднання українських і білоруських земель з Польщею. "Унія Білорусії і України з Польщею — та й то виключно політична — могла би втриматися лише тоді, коли би ця унія була би справді федеральною, — наскільки можливою була федерація вже шляхетської Польщі з її різношерстно-феодальними Литвою і Білорусією, і доволі демократичною Україною, але польські політики прагнули не федерації, а асиміляції, а тому підготували розпад унії, котрий повинен був потягнути до загибелі і саму Польщу, вже надто підтягнуту до східних областей і відтягнуту від більш природних для неї союзів з Сілезією, з Чехією і Угорщиною, де тим часом зумів пустити коріння німецький елемент, що мав би поновити наступ і на саму Польщу" ¹⁹. Оцінюючи негативно приєднання українських земель до Польщі, Драгоманов, однак, вбачав і певний сенс в цьому об'єднанні. "З'єднання України з Польщею, — писав він, — носило в собі зародок руйнування. Хоча з кінця XV століття воно отримало ще один резон існування: необхідність для України позбавитись від нового походу на Схід — від турецького руху від устя Дунаю на Північний Схід, — що схилило українців до закріплення унії з Польщею в 1569 році" ²⁰.

Новий період української історії, коли Україна переходить під панування Москви, викликає у Драгоманова найбільш критичне ставлення. Драгоманов називає весь цей період "пропащим часом" для української культури, оцінюючи його з точки зору ідеї прогресу, хоча і відзначає, що Україна була об'єднана з Москвою в силу внутрішньої необхідності. На його думку, польський похід на Схід на українців, посилений натиском з

іншого боку, турків і татар, зробили "сумнівним можливість вповні самостійного існування України, і, врешті-решт, привело Україну до об'єднання з Москвою"²¹. Проте Москва не зуміла свідомо скерувати свою політику по лінії прогресу, а навпаки, чинила всілякі перешкоди прогресивному розвитку України. "Самодержавна, багата і архієрейська Москва виявила в своєму ставленні до України не менше невміння, яке перед цим виявила Польща. Польські політики прикладали до України і Білорусії мірку шляхетської республіки і католицької адміністративної нетерпимості, московські стали застосовувати до них аршин боярської монархії і нетерпимості православно-обрядової"²².

У системі історико-теоретичних поглядів М. Ковалевського періодизація всесвітньої історії так само посідала істотне місце. Розробляючи проблеми історичного розвитку і прогресу, Ковалевський приходить до висновку, що економічна еволюція людського суспільства проходить дві великі епохи. Перша — господарства безпосереднього споживання, розраховані на задоволення попиту, викликаного самим виробництвом. Друга — це мінове господарство, яке опікується нагромадженням запасів, орудує капіталом і кредитом. Перехід від однієї епохи до іншої має поступовий характер²³. Цій періодизації підпорядковуються і ідеї Ковалевського про перехід від родової організації до державної²⁴. Він вважає, що епосі безпосереднього споживання відповідає родова організація, а епосі мінового господарства — організація державна²⁵.

Розробляючи свою схему всесвітньої історії, Ковалевський виходив з того міркування, що історичну подію ніколи не можна пояснити однією причиною, оскільки вона є результатом з багатьох причин, різних за характером і силою впливу. В той же час події або явища, які виникають, самі впливають на подальший хід історії. Виходячи з того міркування, що вся історія людства засвідчує прояв сфер солідарності, вчений зображав історичний прогрес у вигляді "ряду конкретних концентричних кіл, які являли собою більше чи менше розширення людської солідарності"²⁶. Тому Ковалевський відносить до кожної стадії всесвітньої історії притаманну саме їй форму політичної організації — "свій особливий політичний лад". Так, родовій стадії відповідає племенне князівство, феодальній — станова монархія, всестановості — спочатку цезаризм, який сприяє підйому народних мас, згодом дуалістична і парламентарна монархія і республіка, які в деяких країнах доповнюються референдумом і прямим законодавчим почином виборця²⁷. Разом з тим Ковалевський, вибудовуючи схему всесвітньої історії, як і згодом Ясперс, вважав, що ніколи дослідники не знайдуть універсальної схеми розвитку суспільства. Лише конкретне вивчення певної події в історії або історичного періоду може показати сполучення причин, що зумовили його виникнення або зміну.

В радянських умовах створення нової схеми "руської" (або східноєвропейської) історії, котра знову стала "звичайною" (подібною до тієї, проти якої виступав Грушевський, хоча вже і в іншій іпостасі історичного матеріалізму), було здійснено як результат реакції радянської Москви на відому схему історії Східної Європи, виведену М. Грушевським²⁸. Ця схема в радянських умовах стала обов'язковою для всіх радянських істориків. Разом з тим, хоча радянська схема і періодизація історії України набула тотально-обов'язкового значення в умовах СРСР, проте ряд істориків спромігся в умовах цієї схеми прийти в результаті своїх наукових досліджень до висновків, що не цілком збігалися з основними постулатами цієї схеми. Так, академік І. Крип'якевич, котрий до 1962 р. керував Інститутом суспільних наук у Львові, хоч і не мав помітного впливу в загальноукраїнській історичній діяльності, проте зміг поставити в своїй темі —

"Українська козацько-гетьманська держава XVII—XVIII ст." — питання про "процес створення української державності"²⁹, про "державне керівництво козацької старшини"³⁰, про те, що "в цілому територія України перебувала під владою Запорізького війська"³¹, що "на території України виник новий державний апарат, прототипом якого були установи, що існували на Запорозькій Січі"³², що "весь державний апарат очолювався гетьманом і що Хмельницький здобув собі такий авторитет, що фактично його влада була непорушною"³³, що "Хмельницький бажав забезпечити спадкоємство гетьманства для своїх синів — спершу для Тимоша, пізніше — для Юрія"³⁴, що він "очолював процес складання української державності"³⁵ і у своїх зовнішньополітичних відносинах був "представником незалежної держави", що "погоджувався на договір з Портою на рівних правах"³⁶, що "треба дивуватись, як він сміливо і наполегливо вводив маловідому до того часу Україну в коло держав, які відігравали значну роль в міжнародному житті"³⁷, і нарешті, що Московська держава визнавала нове політичне становище України спочатку де-факто (лютий 1651 р.), а згодом і де-юре (жовтень 1653 р.)³⁸. Частково концепцію Крип'якевича повторив й інший український радянський дослідник Ф. П. Шевченко, котрий вважав, що "за своїм характером Україна вже в роки війни була аристократичною республікою"³⁹, і взагалі "аж ніяк не обходив історичних реалій середини XVII віку, з'ясовуючи, що саме вони визначали російсько-українські взаємини"⁴⁰. Щодо більш пізнього періоду української історії В. А. Смолій протипоставив традиційній радянській трактовці українсько-польських відносин як виключно класового конфлікту між польськими землевласниками і українськими селянами думки про те, що у складі польського офіцерського корпусу, очолюваного Т. Костюшком, "служили офіцери українського походження"⁴¹, що "серед осіб, яких відповідно до указу Катерини II від 20 червня 1795 р. покарали за участь у польському заколоті, були українці-міщани і православні священики Правобережної України"⁴². Досить цікаві міркування, необхідні нам для майбутньої інтеграції української історії у світову, подав український радянський сходознавець Андрій Ковалівський, який в своїх ненадрукованих нарисах про зв'язки зі Сходом розглянув концепцію дослідження Хозарського каганату у трактуванні ізраїльських і українських вчених, зв'язки русів і Закавказзя, інформації про Київ у іранців, зв'язки України з арабським світом, відносини України і Туреччини, сприйняття населенням Києва і Київщини єврейської культури⁴³. Проте подібні раціональні наукові висновки були швидше винятком, ніж правилом, оскільки "ріст раціональності, формування інстинктів і моральності є в суспільному розвитку не чимось випадковим і зовсім не в першу чергу справою окремих індивідумів та їх здібностей, а залежать від наданої суспільної структури завдань"⁴⁴. Перед українською радянською історичною наукою стояла інша, радянська, структура завдань в цілому.

Обидві ж широкі раціональні спроби поєднання української і світової історії, на які спромоглася наша історична наука в особах Драгоманова і Ковалевського, побудовані вже на антикварних для досягнення цієї цілі на межі XX і XXI ст. світобаченнях — позитивізмі і неопозитивізмі. Хоча шлях, який вони проторували, і напрямок їх думок був, на нашу думку, правильним. Слід зазначити, що під кінець життя навіть такий ірраціоналіст, як І. Лисяк-Рудницький, подібно до М. Грушевського, прийшов до ідеї періодизувати історію України у відповідності з епохальним поділом європейської історії: античність, середньовіччя, новітній час, однак не подав ані методологічних підстав, ані концептуалізованого наукового обґрунтування правомірності такої періодизації, оскільки, як він сам зауважив,

не буде "намагатися детально розробити запропоновану схему періодизації"⁴⁵. Натомість директор Гарвардського Інституту українських студій професор Р. Шпорлюк, підкреслюючи, що розвиток українського націоналізму в XIX ст. був насамперед політичним рухом, міцно пов'язаним з розвитком двох інших політичних питань — російського і польського, створює знову ж таки чергову схему на сепарацію, яка апіорно визначає для України готове місце в Європі, а Росію звідти виганяє в азіатські простори⁴⁶. Шпорлюк вважає, що Польща, на відміну від Росії, "перетворилась з історичного ворога в важливого союзника" і що "Україні не потрібно робити "вибір" між Росією і Польщею", оскільки Польща відмовилася від претензій до України і визнала її незалежність⁴⁷. Він переконаний, що "появу сучасної української національної свідомості треба знаходити в пізньому XVIII ст.", і, розмірковуючи про думку західних науковців Саїда і Андерсена про розвиток національних мов, висловлює впевненість, що "побудова сучасної України вимагала іншого, ніж монархізм і теологізм, філософського ґрунту"⁴⁸. Про односторонність останнього твердження гарвардського дослідника свідчать не лише численні відомі праці про участь української шляхти в українському державо- і націєтворчому процесі ранньомодерного періоду В. Смолія та В. Степанкова⁴⁹ і в рухах XIX—XX ст. — автора цієї статті⁵⁰, але й праці самих американських (не кажучи вже про європейських, наприклад поляка А. Валіцького, Італійця Ф. Вентурі та ін.) дослідників. Так, американський вчений Д. Девальд знаходить нову для американських дослідників інтерпретацію ролі шляхти в політичних, економічних, соціальних і культурних еволюціях Європи, пропонує корінним чином провести ревізійну інтерпретацію ролі традиційних класів в історії XVII—XX ст. і переконливо доводить, що ніхто не має бути зігнорованим в реконструкціях європейської історії⁵¹. Він на численних прикладах з історії європейської шляхти, зокрема англійської, іспанської, французької, італійської, богемської, німецької та ін., приходить до висновків, що "ситуація зі шляхтою була центральною для істориків у розумінні соціальних, політичних, економічних і культурних змін ранньомодерного періоду", що "шляхта була багатша і більш впливова в 1914, аніж в 1414", що "саме вона контролювала дві основні сили: бюрократичну державу і ринковий капіталізм", що вони (представники аристократії. — В. П.) "могли процвітати, тому що адаптовувались, і водночас зберегли більші владно-моральні якості, ніж їхні сучасники з інших станів", що представники шляхти "хотіли сильної центральної влади, яка могла контролювати різні джерела корупції і тримати в дисципліні локальну владу", що "шляхта лишилась центром європейських уявлень в 1914 році", що "вона спромагалася провести власні соціальні і політичні моделі у XX століття"⁵².

Єдине, з чим ми би хотіли погодитись у вищенаведених сентенціях Шпорлюка, це його твердження, що майбутнє України "залежатиме значною мірою від того, як вона спроможеться подати світ своїм людям, і свій народ — світові"⁵³. Разом з тим, інтерпретуючи думку Девальда про шляхту, вважаємо, що в майбутній інтеграції української історії у світову ніхто не може бути зігнорований, а тим більше традиційні класи, елітна ідеологія яких змогла збудувати обидві наші держави — княжу і козацьку.

Проблема створення схеми і періодизації всесвітньої історії з особливим баченням України тісно пов'язана як із зазначеними тут для прикладу, так і рядом інших поточних дослідницьких основних проблем української версії всесвітньої історії, котрі будуть необхідною передумовою для написання раціональної і атрактивної історії світу, що, в свою чергу, дасть можливість вивести схему та періодизацію і світової історії, і історії України⁵⁴.

Висновки

Таким чином, механізм трансформації і зміни провідних уявлень в історичній науці взагалі, тобто, по суті, рух наукового знання, відбувається по лінії: світоглядні основи—методи—конкретно-історичні конструкції і у великій мірі визначаються зовнішніми факторами та індивідуальними особливостями вченого-дослідника. Кожний наступний світоглядний напрям виробляє власну методологію, причому методи, які застосовуються для формулювання тієї чи іншої конкретно-історичної концепції, не обов'язково збігаються з її філософсько-світоглядною основою.

Класифікуючи, згідно з попередньо даним нами на вступі цього розділу описом класів, вплив домінуючих націй на розвиток світової і української історичної науки в Україні, можна створити таку концептуальну модель до дослідження зміни історіографічних напрямків у світовій історичній науці. Дана модель нами будується на принципі розходження ознак зміни у двох напрямках.

В основі зміни історіографічних напрямів лежить: а) зміна філософських основ історичної науки (в нас вона змінювалася по лінії: німецька філософія історії (1804—1840 рр. — Шад, Лунін, Петров, Костомаров); позитивізм (1860—1890 рр. — Лучицький, Драгоманов); німецька філософія історії (1890—1920 рр. — Антонович, Грушевський, Томашівський); неопозитивізм (1900—1914 рр. — Ковалевський, Піскорський); німецька філософія історії (1920—1930 рр. — Яворський, Покровський, Грушевський); морфологія історії (1920 — початок 1930 р. — Томашівський, Кривецький); німецька філософія історії (1950—1990 рр. — радянські марксистки, Лисяк-Рудницький, Шпорлюк), школа Анналів (1960—1990 рр. — Прицак); німецька філософія історії (1990—2000 рр. — Шпорлюк та його послідовники). Звичайно, всі науковці, які застосовували в своїх дослідженнях ірраціональну німецьку філософію історії, змінювали відповідно до зміни поколінь лише методологію (романтизм, позитивізм, неопозитивізм, школа еліт, модернізм), проте онтологічно залишалися на позиціях неоромантизму, увібраного у форму етнічного, політичного та інших націоналізмів; б) спричинена цією зміною зміна і розробка конкретно-історичних концепцій. В нас вона привела до появи народницької концепції (яка майже витіснила реставраційно-державницьку і була покликана відділити від поляків), а потім до концепцій всесвітньої історії, побудованих на оновленому консервативно-ліберальному ґрунті. Причому народницько-націоналістичні конкретно-історичні концепції шість разів за принципом перевертання (в умовах Росії — в першій половині XIX ст., Австрії — у другій половині XIX ст., Польщі, Чехії і СРСР — в міжвоєнну добу, США і СРСР — в часи холодної війни, в США, Канаді і Україні — в пострадянську добу) відновлювали дискусії на ґрунті філософських основ Гегеля—Маркса з акцентом на ірраціональній парадигмі "історичних — неісторичних" народів. Консервативні конкретно-історичні концепції, навпаки, йшли не за так званим принципом перевертання, а шляхом лінійного (еволюційного) прогресу по лінії застосування поступових онтологічних філософських основ: класичні гуманізм і просвітництво—позитивізм—неопозитивізм—морфологія історії — школа Анналів.

Обидві зміни — філософських основ і спричинена нею зміна конкретно-історичних світобачень — зумовлені також двома факторами: а) завданням дослідження; б) прийомами вивчення. Завдання дослідження також визначаються двома факторами: а) політичне замовлення — сепарація від чийогось домінування або, навпаки, інтеграція під чиєсь пану-

вання, що часто збігається; б) особисте завдання вченого. Ці обидва завдання — політичне і особисте можуть збігатися і не збігатися, і напрями залежать від ірраціональних чи раціональних факторів, про які ми вже говорили.

Прийоми або методи вивчення так само можуть збігатися і не збігатися як з філософськими основами, так і з конкретно-історичними концепціями. Наприклад, Грушевський побудував свою народницьку концепцію історії України на ґрунті гегелівської філософії, а також і неопозитивістських методів (тобто більш нових методів), породжених іншою, новішою позитивістською філософською парадигмою.

Друга класифікаційна дихотомічна модель, яку ми виводимо з цього дослідження, стосується характеристики впливів однієї науково-культурної спадщини на іншу. Тут ми виділимо також два підкласи: а) схожості і б) прямого впливу. В підклас схожості входить успадкування ідентичної культурної спадщини, або загального знання, до якого обидва дослідники мали доступ, а також подібність, що припускає вплив одного вченого на іншого, адаптація і імплементація цього знання в подібній манері. Другий підклас — це те, що ми називаємо прямим впливом, де подібності є настільки близькими, що можна вільно вважати їх прикладами впливу одного дослідника на іншого, або ж пряма доказова належність одного дослідника до "школи" іншого, чи навчання у нього, яке потім відбилося на його творчості завдяки використанню ідей, які були набуті. Підклас схожості може збігатися з підкласом прямого впливу, і навпаки, може його заперечувати, як це було, наприклад, у Грушевського і Томашівського. Українська історична наука, досліджена нами тут у розвитку двох своїх основних відгалужень, продемонструвала повною мірою наявність обох підкласів: і схожості, і прямого впливу. Створивши таку концептуальну модель до дослідження зміни історіографічних напрямів у світовій історичній науці, спробуємо з її допомогою дати відповідь на питання: 1) що є помилкою в справі інтеграції національної історії в світову, зокрема, яку помилку робили українські вчені, що перешкоджала досі здійсненню цієї справи? 2) які співвідношення виведених нами у моделях сил та законів визначають результат цієї справи та її успіх чи, навпаки, невдачу? Ми зрозуміли, що помилка в стратегії інтеграції була спричинена невмінням або небажанням визначити місце історії України у світовій історії, невмінням у зв'язку з цим скласти план інтеграції, який би знаходився у відповідності з цим місцем.

Як показує проведене дослідження, предмети "Українська історія" і "Всесвітня історія" в українській історичній науці завжди перебували в сепарації. Всесвітня історія, на відміну від вітчизняної, власне, ніколи не була українською: в першій половині XIX ст. вона постала як частина російської історії і йшла в одному напрямі з німецькою історичною наукою; з 1870 по 1930 р. вона також разом прямувала з французькою історичною наукою; з 1930-х рр. вона поступово стає частиною радянської всесвітньої історії⁵⁵. І досі на пострадянському етапі розвитку української історичної науки дисципліна "Всесвітня історія" уконституйована лише як готова структура синтезу російської і радянської всесвітньої історії, оскільки історія України ніякою мірою не вписана в її контекст, і навпаки.

Досвід розвитку української історичної науки, зокрема шестиразового перевертання в ній (в сенсі Мішеля Фуко) однієї і тієї ж концептуалізації Гегеля—Маркса про "історичні—неісторичні" народи, яка внаслідок цього вже стала догмою, показав, що коли істориками береться за світоглядну основу ірраціональна філософія історії, котра завжди є найзручнішою ба-

зою для створення міфу сепарації, або, навпаки, інкорпорації, то які би раціональні методи не використовувалися, конкретно-історична концепція завжди вийде ірраціональною, тобто міфічною⁵⁶. Подібне мало місце з Кулішем (німецька філософія історії плюс методи позитивізму), Гру шевським (німецька філософія історії плюс методи позитивізму і неопозитивізму), Бочковським (німецька філософія історії плюс методи соціології), Лисяком-Рудницьким (німецька філософія історії плюс методи еліт), Шпорлюком (німецька філософія історії плюс методи модернізації). Цей ряд можна продовжити, враховуючи й сьогодення.

Здійснивши аналіз розвитку української історичної науки* в її динаміці і взявши за висхідну точку саму філософію історії Гегеля—Маркса з її концепцією "історичних—неісторичних" народів, ми йшли в своєму аналізі не до якогось "потаємного" змісту цієї концепції або до значення, яке нібито в ній виявляється, а намагалися простежити її шестиразову появу у вигляді так званого неоромантизму в українській історичній науці і регулярність цієї появи, а також йшли до з'ясування зовнішніх умов його кожної чергової появи взагалі, до того, що давало місце для випадкової або закономірної серії цієї події, що фіксувало її кордони. Ми з'ясували: ця регулярність повторення міфічних історій, які ніколи не давали виходу для України в історію світову, була спричинена тим фактом, що ніколи не існувала власне українська версія всесвітньої історії з особливим баченням України, яка була би одночасно сприйнятлива і для всього світу, і для нас. Це, в свою чергу, пояснювалось, ми вже зазначили, як політичними причинами (досить сильними і також міфічними щодо України версіями домінуючих націй, котрі отримали у світі визнання), так і особистими якостями і вподобаннями самих українських вчених, які бралися за це інтегрування майже весь час на одній і тій самій світоглядній основі, не відділяючи завдання, які стоять перед істориком-дослідником, від завдань історика-вихователя, завдань експериментатора-вченого від завдань експериментатора-художника. Виявилось, що шестиразове повторення однієї ірраціональної формули, яка, хоч і стала визнаною передумовою сучасного націоналізму на українському ґрунті, однак сталого результату не давала, а навпаки, своєю регулярністю протиставлялась оригінальності, своєю серійністю — єдності української і всесвітньої історії на українському ґрунті, весь час виникаючими умовами появи — значенню, і своєю неперервністю — творчості в галузі тієї ж всесвітньої історії. Також проведене дослідження показало нам в порівняльному аналізі з іншими конструкціями внутрішньо притаманні ірраціональним конструкціям особливості, які характеризують саме їх внаслідок їхньої телеологічності, ситуаційності, циклічності і міфічності. Це характеристики, які так само спричиняли регулярність появи ірраціональних конструкцій в українській історичній науці: 1) ірраціональні конструкції політики використовують набагато частіше, коли прагнуть щось довести політично, оскільки раціоналізм завжди залишається відносно незалежним, а тому ним важче керувати або, тим більше, важче передбачати. Саме так сталося з раціональними конструкціями М. Драгоманова, М. Ковалевського, які змушені були піти в еміграцію; 2) ірраціональні конструкції перебувають постійно на стадії "перманентної революції", раціональні, натомість, більш стабільні. Тому протягом XIX—XX ст., коли Україна не мала власної політики і нація та держава в Україні розходились, домінуючі нації сприяли розгортанню на українському ґрунті саме ірраціональних конструкцій; 3) ірраціональний націоналізм, як правило, не ставить вимогу перед елітою бути елітою (до чогось прикріпленої, за щось відповідальної — за країну, державу, свідомої свого обов'язку). Навпаки, вони всіляко

сприяють появі і обґрунтовують появу випадкової, ситуативної еліти, яку виштовхує саме ситуація, давши їй можливість стати елітою. Такі конструкції "покривають" ситуації, які можуть бути спрямовані і можуть бути не спрямовані на формування еліти за моральними, професійними, інтелектуальними принципами. Це шестиразове повторення ірраціональних дискурсів в українській історичній науці пояснюється також тим, що українці не мали традицій раціоналізму і були впевнені, що народ, а не еліта, вирішує долю націй, і тим фактом, що основними причинами цієї появи було саме ситуаційне формування еліти і політичні умови домінуючих націй, які не дали змогу завершити дискусію між міфом і логосом кінця XIX ст. і, перервавши ірраціональний дискурс, перейти до власних і більш зрілих наукових раціональних світоглядних теорій в осмисленні власного минулого і минулого світу⁵⁷.

Швидке і остаточне відкинення (за 20—30 років) ірраціональних конструкцій в західній історичній науці пояснювалось також тією обставиною, що поняття еліти там не було деформоване і загальні норми для проходження в еліту не були спотворені: існували бар'єри і норми, які формували нову еліту і забезпечували постійну тяглість і здатність до самовідтворення еліти традиційної. Цей процес мав і зворотну сторону, оскільки спотворені якості еліти давали можливість брати саме те, що лежало на поверхні, зокрема готові ірраціональні конструкції, котрі, як правило, використовувалися домінуючими націями для найлегшої сепарації або інтеграції, а вітчизняним вченим, які їх дотримувалися, завжди давали можливість іти "в ногу з часом" і адекватно реагувати на кожну нову ситуацію для чергового формування еліти.

Роблячи спробу окреслити завдання і специфіку становлення української дисципліни "Всесвітня історія" в українській історичній науці, покликанням якої буде, нарешті, інтегрувати українську історію у світову, відразу хочу зауважити, що я не повністю поділяю думку про існування системно-етапної кризи в сучасній українській історичній науці⁵⁸. На мою думку, у нас наявна чергова, шоста криза парадигми Гегеля—Маркса—Гроха як світоглядної основи історичної науки, яка змусила діаспорних і новітніх апологетів концепції "історичних—неісторичних" народів шукати чергові "проміжні варіанти" (що не рятує справи, оскільки основа залишається та сама в принципі), а представників старшого покоління українських істориків, котрі повністю сформувались як науковці в радянський період, ще раніше поставити під сумнів монопольне право марксизму на істину⁵⁹. Просто, якщо в Німеччині ця криза настала вже в 1860-х рр. і була подолана шляхом поступового створення концепції герменевтики (яка також мала згодом свою кризу і т. д.)⁶⁰, то нам поки що, на відміну від тих же німців, не вдалося інтегрувати національну історію у світову на основі раціональних наукових досліджень⁶¹. З нашого боку ніколи не було сильною відпорною теорією, яка би назавжди припинила можливість повертатися до старої як світ, з обмежувальною пізнавальною вартістю догматичної ірраціональної теорії. Всі ті з українських вчених, хто пробував братися до створення інтеграції української науки у світову на основі раціональних наукових конструкцій, або перебували в еміграції, або не змогли довести свої теорії до кінця, або, як Драгоманов, Ковалевський чи Пріцак, зазнавали і те, і друге.

Я не пропоную негайно і повністю відмовитися від тотального ірраціоналізму методу Гегеля чи революційного ірраціоналізму методу Маркса і негайно ввести в наукове поле інше бачення власної і всесвітньої історії. Хоча представники консервативного напрямку в українській історичній науці і намагалися декілька разів виходити за межі концепції "історич-

них—неісторичних" народів (це було здійснено Драгомановим з позитивізмом, Ковалевським з неопозитивізмом, Томашівським з морфологією історії і Пріцаком зі школою Анналів), проте від перших двох бачень пройшов вже досить тривалий час, а два наступних спромоглися розглянути історію України в контексті світової історії лише фрагментарно, обмежившись відповідно локальними сюжетами або Галичини, або походження Русі. Нашим завданням, як українських науковців сьогодення, не є перешкодити розвитку саме цього напрямку. Справа полягає не в тому, щоб артикулювати, нарешті, альтернативний націоналізму консервативний напрям, оскільки консервативна заідеологізованість так само небезпечна для історичної наукової об'єктивності, як і націоналістична, а в тому, що будь-які світобачення історії "мають розглядатися як переривисті практики, які іноді перехреснюються, іноді перебувають в сусідстві одна з одною, але також і ігнорують або виключають одна одну"⁶². Саме це дасть можливість подолати аномалію, яка, по-перше, була викликана неодноразовими невдалими спробами повернути ірраціональний світобачення у нашу науку, по-друге, спричиняла масу помилок, міфів і пересудів, котрі перешкоджали нагромадженню українською наукою складових частин сучасного наукового знання, і, по-третє, ніколи не давала українській історичній науці, на відміну від ряду інших національних наук, увійти у світову.

Кожне покоління наново переписує всесвітню історію. Ми маємо осмислити всесвітню історію так, щоб у ній знайшлося місце і для України. Мало того, ми, українські вчені, повинні створити в ідеалі свою теорію, в якій вже не ми би наздоганяли світ, а могли би, навпаки, його випереджати. Тому планування наукової роботи в галузі всесвітньої історії має бути підпорядковане виключно розвиткові структур наукового знання і адекватному реагуванню на зміну провідних уявлень в науці і, по суті, на рух наукового знання взагалі. Цей рух має бути випереджаючим по відношенню до розвитку політичних, державних структур, а не навпаки, як це існує у нас в Україні досі. Співвідношення "політика—наука" має працювати за формулою "влада як здійснення, знання як впорядкування", а не навпаки⁶³. Тут спеціалісти в галузі "Історія України" і "Всесвітня історія" мають працювати у тісній співпраці, взаємодопомозі, взаєморозумінні.

Нарешті, розуміючи теперішнє масове захоплення молодими українськими істориками найсучаснішими модними на Заході постмодернізмом, знаковими символами, м ікро історія ми та іншими методологіями, хочу зазначити, що, по-перше, українські вчені самі до тих напрямів ще не підготовлені, і, по-друге, історія України до цього також ніяким чином не доведена. Я не стверджую, що молоді науковці мають припинити це осмислення, але, як показало проведене дослідження, ми, українські науковці, взагалі пропустили цілі етапи у розвитку науки, починаючи від морфології історії, школи Анналів, екзистенціалізму і т. д. В першу чергу слід на основі осмислення і вивчення цих етапів іншими народами осмислити їх також на своєму власному ґрунті. Відкидати їх або пропускати ми не маємо права, оскільки кожен з них несе якесь раціональне зерно, і кожен з них являє собою поступальний етап у розвитку історичної наукової думки людства. Але це також не означає, що ми маємо засвоювати їх на протязі того великого проміжку часу, як і ті народи, що робили це вчасно. Ми маємо, навпаки, їх швидко вивчити і зрозуміти для себе, що є в світоглядних системах світової історії і породжених ними методах найбільш придатне, близьке і відповідне українській історії та її розвитку. Виконання цих завдань дасть можливість не лише вперше інтегрувати українську

історію у світову, але й достойним чином всесторонньо підготувати молоде покоління українських істориків як в галузі всесвітньої, так і української історії до нового, чергового етапу наукових революцій, що, як відомо, закономірно настають, дають модель постановки проблеми та їх рішень науковому співтовариству, і змінюють історичну перспективу для співтовариства, котре цю революцію переживає. Тільки таким чином, як показав досвід інших націй, молоде покоління українських істориків, яке тільки зараз починає вступати в науку, зможе не лише бути готовим до наукових революцій, що періодично корінним чином трансформують саму науку і спричиняють зміну провідних уявлень в ній, але й працювати на випередження на основі внесення власного доробку в дослідження проблем розвитку світової історичної науки взагалі.

¹ D o r o s c h e n k o D m y t r. Die Ukraine und Deutschland. Neun Jahrhunderte Deutsch-Ukrainischer Beziehungen. — München, 1994. — S. 73—79.

² I g g e r s G. G. Geschichtswissenschaft im XX Jahrhundert. Ein kritischer Überblick im internationalen Zusammenhang. — Göttingen, 1993. — S. 9.

³ Т о л о ч к о О. "Русь" очима "України": в пошуках самоідентифікації та континуїтету // Другий Міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. — Львів, 1993. — Част. 1. — С. 68-75.

⁴ "Поняття дискурсу, — відзначає Іггерс, — є засобом наблизитися до багатшарової історичної дійсності, не заперечуючи її. Така історія політичних ідей завдяки аналізу мови одержує нове життя". Див.: I g g e r s G. G. Op. cit. — S. 97.

⁵ Різноманітні дискурсивні практики, характерні для кожного часу, це, в розумінні Мішеля Фуко, — специфічний прояв функціонування культурного несвідомого в конкретну історичну епоху. Див.: F o u c a u l t M. L'archeologie du savoir. — Paris, 1969. — P. 75—78.

⁶ Саме Іов Борецький і його однодумці займалися дослідженням тяглості козацьких традицій від традицій княжої держави. Див.: І с а є в и ч Я. Д. Роль культурної спадщини Київської Русі в розвитку міжслов'янських зв'язків доби феодалізму // 3 історії міжслов'янських зв'язків. — К., 1983. — С. 11-12.

⁷ P o t u l n y t s k y j V. Galician Identity in the Framework of Ukrainian Political and Historical Thought (1860—1945) // Galicia — A Region's Identity? Proceedings of the International Conference in Aarhus, Denmark. May, 26—28, 1998. — University of Aarhus, Slavonic Department, Aarhus 1999, in print.

⁸ B i h l W. Die Ruthenen // Die Habsburgermonarchie. 1848-1918. Band 3: Die Völker des Reiches. — Wien, 1980. — S. 555—584; M a r k o v i t s A. S., S y s y n F. S. (ed.). Nationbuilding and the Politics of Nationalism. Essays on Austrian Galicia. — Cambridge, Mass. — 1982.

⁹ K a p p e l e r Andreas. Russland als Vielvölkerreich. — München, 1993. Idem.: Kleine Geschichte der Ukraine. — München, 1994. S a u n d e r s David. The Ukrainian Impact on Russian Culture. 1750—1850. — Edmonton, 1985; R a e f f Marc. Ukraine and Imperial Russia// Ukraine and Russia in their Historical Encounter (ed. by Peter Potichnyj). — Edmonton, 1992. — P. 69-85.

¹⁰ Більш широко про ці напрями див.: Потульницький В. А. Історія української політології. — К., 1992. — С. 26—230; й о г о ж. Нариси з української політології (1819—1991). — К., 1994. — С. 41—286; й о г о ж. Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert. — S. 2—30.

¹¹ Mannheim Karl. The Problem of Generation // Essays on the Sociology of Knowledge. — London, 1952. — P. 302—304.

¹² Ibid.

¹³ Le Goff. L'appetit de L'histoire // Essais d'egohistoire. — Paris, 1987. — P. 235; idem: L'historien et "Homme quotidien" // Methodologie de l'histoire et des sciences humaines. — Toulouse, 1973. — Vol. 3. — P. 237.

¹⁴ P o t u l n y c ' k y j V. Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung des historischen Denkens in der Ukraine im 19. Jahrhundert. — S. 475—499.

¹⁵ "Габітус" в перекладі з латинської означає зовнішній вигляд організму. У природничих науках, як зазначав київський морфолог П. Потульницький, габітус, характерний для того чи іншого виду рослин, визначається способом галуження органів, напрямом та інтенсивністю росту бічних гілок, який відбувається неоднаково. Див.: П о т у л ь н и ц ь - к и й П. М. Морфологія рослин // Ботаніка. Анатомія і морфологія рослин. — К., 1971. — С. 189.

- ¹⁶ Див.: Бурдьє Пьер. Начала. Choses dites. — М., 1994.
- ¹⁷ Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу. — Львів, 1892. — С. 37.
- ¹⁸ Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия. — К., 1917. — С. 7.
- ¹⁹ Там же. — С. 9.
- ²⁰ Вольное слово. — 1882. — № 31. — С. 6.
- ²¹ Там же.
- ²² Драгоманов М. Историческая Польша и великорусская демократия. — С. 9—10.
- ²³ Ковалевский М. М. Краткий обзор экономической эволюции и подразделение ее на периоды. — СПб, 1899. — С. 28; й о г о ж. Развитие народного хозяйства в Западной Европе. — СПб, 1899. — С. 23—24.
- ²⁴ Ковалевский М. М. Взаимоотношение свободы и общественной солидарности // Интеллигенция в России. — СПб, 1910. — С. 77.
- ²⁵ К о в а л е в с к и й М. М. Прогресс // Вестник Европы. — 1912. — № 2. — С. 232-235.
- ²⁶ Ковалевский М. М. Современные социологи. — СПб, 1905. — С. 108.
- ²⁷ Ковалевский М. М. Социология. — СПб, 1910. — Т. 1. — С. 51.
- ²⁸ Радянська схема історії України в своєму оформленому вигляді з'явилась у вигляді "схвалення ЦК КПРС" "Тез про 300-річчя воз'єднання України з Росією (1654—1954) (М., 1954), на честь ювілею Переяславської угоди 1654 р.
- ²⁹ Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. — К., 1954. — С. 334—410.
- ³⁰ Там же. — С. 343.
- ³¹ Там же. — С. 345.
- ³² Там же. — С. 347.
- ³³ Там же. — С. 354.
- ³⁴ Там же. — С. 355.
- ³⁵ Там же. — С. 377.
- ³⁶ Там же. — С. 388.
- ³⁷ Там же. — С. 399.
- ³⁸ Там же. — С. 409-410.
- ³⁹ Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. — К., 1959. — С. 282.
- ⁴⁰ Симоненко Р. Г. Про Федора Павловича Шевченка (Спогади) // Історіографічні дослідження в Україні. Науковий збірник. — К., 1999. — Вип. 7. — С. 31.
- ⁴¹ С м о л і й В. А. Повстання 1794 року під проводом Т. Костюшка і Правобережна Україна // Укр. іст. журн. — 1974. — № 2. — С. 99.
- ⁴² Там же. — С. 101; й о г о ж. Польський суспільно-політичний рух кінця XVIII ст. на Правобережній Україні // Проблеми слов'янознавства. — 1976. — № 14. — С. 88—89.
- ⁴³ Див.: К о в а л і в с ь к и й А. П. Зв'язки зі Сходом та сходознавство у Києві та Наддніпрянщині у середні віки//Східний світ. — 1995. — № 2; 1996. — № 1. — С. 148—167. Стаття віднайдена в окремому фонді Ковалівського в державному архіві Музею літератури і мистецтв України в Києві і вперше надрукована сходознавцем Валерієм Рибалкіним. Див.: там же. — С. 146-147.
- ⁴⁴ Маннгейм Карл. Диагноз нашего времени. — М., 1994. — С. 287.
- ⁴⁵ Див.: Л и с я к-Р у д н и ц ь к и й І. Історичні есе. — К., 1994. — Т. 1. — С. 42.
- ⁴⁶ Szporluk R. Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State // Daedalus 126. — N 3 (1997). — P. 85-119.
- ⁴⁷ Ibid. — P. 113.
- ⁴⁸ Ibid. — P. 97, 99-100.
- ⁴⁹ Див.: Смолій В., Степанков В. Українська державна ідея. — К., 1997; і х ж е. У пошуках нової концепції історії Визвольної війни українського народу XVII століття. — К., 1992; і х ж е. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. — К., 1993; С м о л і й В. Гетьман Богдан Хмельницький та його доба //Доба Б. Хмельницького. До 400-річчя від дня народження великого гетьмана. 36. наукових праць. — К., 1995; його ж. Українська козацька держава // Укр. іст. журн. — 1991. — №4; Степанков В. Богдан Хмельницький і проблеми державності України // Укр. іст. журн. — 1991. — № 9; й о г о ж. Гетьманство І. Виговського: соціально-політична боротьба і проблеми державного будівництва // Середньовіччя України. — 1994. — Вип. 1 та ін.
- ⁵⁰ Potulnycky V. Das ukrainische historische Denken im 19. und 20. Jahrhundert: Konzeptionen und Periodisierung // Jahrbucher fur Geschichte Osteuropas 45 (1997) H. 1. — S. 2—30; idem.: Deutsche Einflüsse auf die Entwicklung des historischen Denkens in der Ukraine im 19. Jahrhundert // Zeitschrift fur Ostmitteleuropa — Forschung 1997, 46(4). — S. 475—499; idem.: The Image of Russia and the Russians in Ukrainian Political Thought (1860—1945)//

Quest for Models of Coexistence. National and Ethnic Dimensions of Changes in the Slavic Eurasian World (Ed. By K. Inoue and T. Uyama) Slavic Research Center, Hokkaido University. — Sapporo, 1998. — P. 163—195; й о г о ж. Шляхта і консервативна державна ідея на Україні в XIX—XX століттях: проблеми історіографії та історіософії // Науковий збірник, присвячений 125-річчю від народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року. — К., 1998. — С. 66—70; й о г о ж. Die ukrainische konservative Bewegung im 19. und 20. Jahrhundert // Sonderheft iiber die Ukraine Wien 2000 (in druck) та ін.

⁵¹ Dewald Jonathan. The European Nobility. 1400—1800. — New York, 1996. — P. 1-209.

⁵² Ibid.

⁵³ Szporluk R. Ukraine: From an Imperial Periphery to a Sovereign State. — P. 113.

⁵⁴ Автори цієї першої української раціональної історії світу мають бути насамперед позбавлені так званої, за влучним виразом М. Поповича, "ірраціональної тяги кудись — ані релігійної і ні якоїсь іншої". Див.: Попович Мирослав. Бути не романтиками, а раціоналістами // Хроніка 2000. — К., 1992. — № 2. — С. 7.

⁵⁵ Всесвітня історія в Україні, таким чином, за визначенням сучасного німецького дослідника Ганса Геккера, пройшла еволюцію від російського універсального історієписання з 1840-х рр. (Russische Universal Geschichtsschreibung von den "Vierziger Jahren" des 19 — Jhrs) до радянської "всесвітньої історії" (sowjetischen "Weltgeschichte" (1955—1965). Див.: Н е с к е г Hans. Op. cit.

⁵⁶ Ірраціональність політичної онтології завжди визначала ірраціональну сутність породжених нею теорій. Див.: Д е н и с е н к о В. Назв, праця. — С. 249.

⁵⁷ Див. наше визначення еліти: П о т у л ь н и ц ь к и й В. А. Нариси з української політології (1819-1991). — К., 1994. — С. 315.

⁵⁸ Див.: Р е є н т О. П. Назв, праця. — С. 72, 86.

⁵⁹ Офіційно про це заявив вже в 1991 р. академік Ю. Ю. К о н д у ф о р, визнавши, що доробок вчених-істориків української діаспори являє собою "цілий материк української історіографії, без якого вона як цілісність не існує. Цей материк чекав на наше освоєння. Ми повинні примножити духовний потенціал нації тим, що створено за кордоном". Див.: Кондурфор Ю. Ю. Історія і сьогодення // Вісник АН УРСР. — 1991. — № 2. — С. 18.

⁶⁰ В подібних змінах і полягає суть наукових революцій, що періодично відбуваються через зміну провідних уявлень, яка, в свою чергу, відбувається шляхом періодичної корінної трансформації усталених світобачень. Див.: К у н Т. Структура научных революций. — М., 1975. — С. 269-270.

⁶¹ Це, звичайно, стає можливим лише тоді, коли існує (в сенсі Куна) точна, несуперечлива, плідна і впорядкована теорія (Див.: Kuhn T. Objectivity, Value Judgment, and Theory Choice // Kuhn T. The Essential Tension: Selected Studies in Scientific Tradition and Change. Chicago, 1977. — P. 320-330).

⁶² Фуко Мішель. Воля к истине. — М., 1996. — С. 79.

⁶³ Д е л ь з Жиль. Мишель Фуко. — М., 1998. — С. 102.